

Starološka Antigona

Alojzij Pavel Florjančič o Frančiški Jenko in njeni skrbi za razdejani bratov »grob«

Decembra lani je bil v Škofji Loki znanstveni posvet Človekove pravice in temeljne svoboščine: Za vse čase! Škofjo Loko so izbrali za kraj srečanja zato, ker je to območje doživelo med drugo svetovno vojno in po njej mnoge strahote. Okupacija, vojna in revolucija so tu sejale smrt in trpljenje, med vojno predvsem partizansko in okupatorjevo, po vojni pa so hudo nasilje izvajali komunistični oblastniki, saj je bil škofjeloški grad eden od zbirnih centrov, od koder so odgnali v smrt veliko ljudi. V okolici Škofje Loke so zato številna grobišča, kjer so komunisti ubijali domačine in ljudi od drugod, v Crngrobu celo Hrvate. Na gradu sta bila kasneje zapora za ženske in moške.

Na posvetu sta nastopila tudi zakonca Florjančič. Ana je predstavila povojno preganjanje starološkega župnika dr. Janeza Veiderja, Alojzij Pavel Florjančič pa starološko Antigono, Frančiško Jenko (1916–1997) iz Virloga pri Stari Loki. Bila je sestra Toneta Jenka, ki so ga kot domobranca maja 1945 ubili skupaj s še šestimi drugimi za vasjo Trnje nad Staro Loko. Bratov »grob« na bližnjem Brezovcu nad Trnjem je po vojni obiskovala skrivaj in ponoči. Po demokratizaciji so tam postavili križ. Ko pa je leta 1993 lastnik zemljišče preoral in so se kosti ubitih pojavile na površju, jih je pobrala in jih pokopala v posvečeno zemljo, v družinski grob na pokopališču v Stari Loki, kamor je čez štiri leta legla tudi sama. Raziskovalca lokalne zgodovine Alojzija Pavla Florjančiča smo prosili, da to lepo zgodbo starološke Antigone predstavi tudi bralcem *Družine*.

Če med vojno muze spijo, kakor pravi latinski pregovor Inter arma silent Musae, velja to toliko bolj za človekove pravice.

Te so bile pri nas kršene še dolgo po koncu druge svetovne vojne. Pravzaprav so na poseben način kršene še vedno, tudi po naši krivdi, čeprav se tega morda niti ne zavedamo dovolj. Tako imamo še vedno težave pri prepoznavanju kršenja človekovih pravic, ko jih več ne zaznavamo ali se nanje slabo odzivamo. Po drugi strani želimo izpostaviti plemenito dejanje osebe, ki je premagala urok strahu in pozabe in nas s tem spodbuja, da tudi sami kaj pripomoremo k odzivnosti in ukrepanju ob še vedno latentnem kršenju človekovih pravic.

V okolici Škofje Loke je več deset prikritih grobišč vojnih beguncev, ki jih je po koncu druge svetovne vojne pomorila domača revolucionarna oblast.

V občini Škofja Loka je evidentiranih 28 lokacij prikritih grobišč, iz katerih so bili do zdaj iznese-

ni kostni ostanki 79 ubitih. Še posebej veliko je bilo ubitih na območju župnije Stara Loka. Večina, več sto, jih je bilo hrvaške narodnosti. Njihovi »grobovi« so na petih lokacijah v Crngrobu. Z eno skupino ubitih, ki so pripadali zloglasnim ustašem, so vsa grobišča v Crngrobu in širše pridobila »slab sloves« še posebno zavrženih ljudi, ki niso vredni spomina, kaj šele pozornosti. Ne tako davno so bile take sodbe o njih še javno izrečene.

Poleg Hrvatov je bilo na širšem območju Škofje Loke umorjenih tudi veliko Slovencev, tudi domačinov.

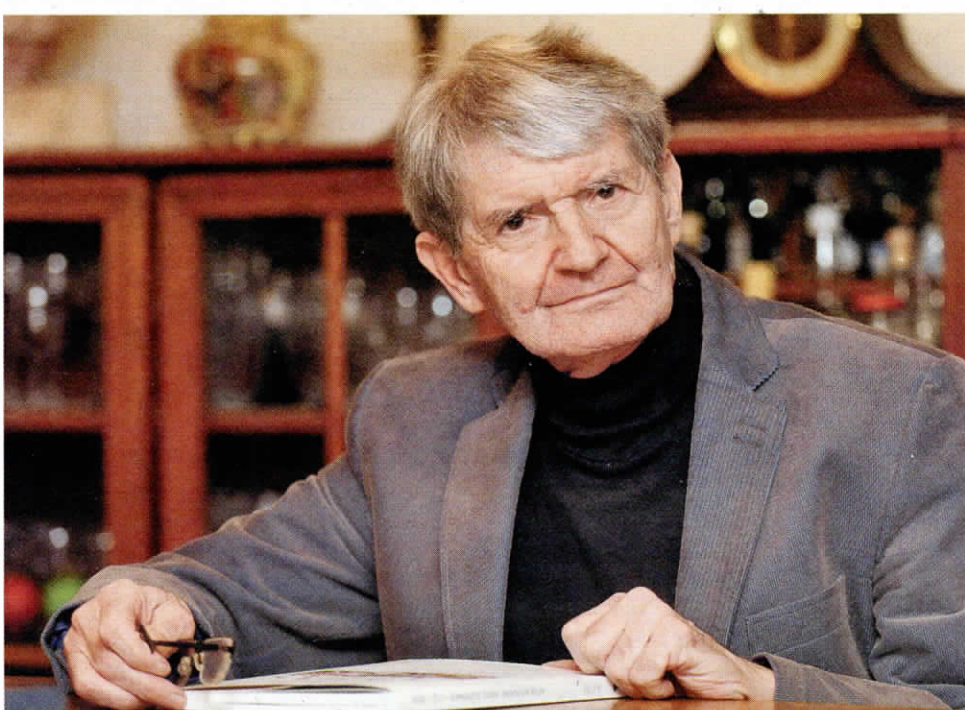
Poleg »ustašev« v Crngrobu (v resnici gre v veliki večini za hrvaške civilne osebe, moške, ženske, nekateri govorijo tudi o otrocih, slednji naj bi bili zmetani v bližnje Matjaževo brezno) je bilo po križnogorskem hribovju in v njegovem vnožju še nekaj morišč oziroma prikritih grobišč domačih, slovenskih žrtev. Eno takih je bilo prikrito grobišče, ki v državni evidenci nosi šifro 74, poimenovali so ga Trnje – grobišče Podtrn.

Kaj se je zgodilo tam?

Po koncu druge svetovne vojne, predvidoma v drugi polovici junija, so trije domačini na gozdnatem robu Brezovca (domačini mu rečejo Brezuc), okoli 300 metrov severno od naselja Trnje pri Stari Loki, zmetali v medvojni strelski jarek domobranci, ki so jih s škofjeloškega gradu pripeljali s kmečkim vozom. Pripeljani so bili v tako slabem stanju, da sami niso mogli hoditi. Tu so doživeli od svojih sovaščanov le milostni strel. Ali so bili že mrtvi, ne vemo. Po pripovedovanju še živečega Ločana V. K. je njegova mlajša sestra, ki je spremljala zobozdravnika Homana na loški grad, v kletnem prostoru gradu videla množico pretepenih, krvavih, polomljenih in tudi mrtvih ljudi. Z vejevjem prekrite žrtve so kmalu odkrili otroci in to povedali staršem. Sorodniki umorjenih so jih hoteli pokopati na domačem pokopališču, vendar so jim to prepovedali in jim zagrozili, naj se ne približujejo temu kraju ali govorijo o tem. Starši so nato otrokom prepovedali hoditi tja.

Ali se ve, koga so tam umorili?

Po pričevanju domačinov so v rovinah na Brezovcu ležali trije umorjeni domačini: Tone Božnar (1922) iz Moškрина, Janez Gaber (1907) iz Trnja in Tone Jenko (1921) iz Virloga, iz bližnje Dolenje vasi pa še Korl Habjan (1917) in Rudolf Habjan (1919), po domače Zalogarjeva fanta. Morda je tam zakopan še kdo, nekateri omenjajo tudi dve neznani osebi z žirovskega konca. Na mestu zločina so leta 1990 postavili lesen križ, poljsko razpelo, ki ga je nekdo kmalu požagal. Naslednje leto so križ znova postavili, pred tem

Alojzij Pavel Florjančič je upokojeni geolog, raziskovalec lokalne zgodovine in urednik škofjeloških *Pasijonskih doneskov*. Foto: Tatjana Splichal

so ga utrdili z železnimi sidri in betonskim podstavkom.

Potem se je tam zgodilo nekaj zanimivih dogodkov?

Leta 1993 so območje grobišča spremenili v travnik, pri tem so bile kosti žrtev izorane. Skeletne ostanke žrtev je pobiral Franc Božnar iz Moškрина. Eno kost, golenico ene od žrtev, so simbolično zakopali pod križ, ki so ga predstavili dober lučaj niže ob poljsko pot. Preostale kosti pa je pobrala Frančiška Jenko iz Virloga in jih prenesla v njihov družinski grob na pokopališču v Stari Loki. Po nam znanih podatkih pred izkopom upravnim oblastem ni bilo javljeno, da je na prostoru, namenjenem melioraciji, prikrito grobišče, za katero so sicer domačini vedeli. Prav v zadnjem času pa je bilo slišati tudi drugačne razlage. V odloku o zavarovanju neurejenih grobišč in grobov vojnih in povojnih žrtev, ki ga je skupščina občine Škofja Loka sprejela 25. junija 1991, v 2. členu piše: »Posmrtni ostanki žrtev ostanejo, kjer so, zato niso dovoljeni nikakršni posegi v grobišča. Prepovedano pa je tudi vsako poseganje v grobove, ki ne bi bilo s tem odlokom dovoljeno.«

NAD LJUDI SE JE ZGRNIL STRAH IN JIM ZAPRL USTA.

V Škofji Loki ste imeli tudi zelo dejavno komisijo za zamolčana grobišča.

Komisija za grobišča občine Škofja Loka, s polnim naslovom Komisija za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje vojnih pobojev in drugih nepravilnosti pri Občini Škofja Loka, ki je bila ustanovljena že leta 1990, po izjavi predsednika tudi ni bila obveščena o nameravani melioraciji. Obveščena ni bila niti policija, ko so bile kosti že izorane. Skratka, grobišče je bilo uničeno. Javnega odziva na uničenje grobišča ni bilo niti na osebni ravni, niti

uradno, čeprav je šlo za prepovedano, to je kaznivo dejanje.

In vendar se je tu izkazala sestra enega od tam umorjenih.

Sočutna in vztrajna Frančiška Jenko (1916–1997), Franconova po domače, sestra enega od tam ubitih, Toneta Jenka iz Virloga pri Stari Loki, ki je dolga leta na Brezovcu skrivaj obiskovala zavržene umorjene ljudi, jim prinašala cvetje in prižigala svečke, je po pol stoletja ukazanega molka in pozabe svojemu bratu in njegovim sotrpinom vendarle našla posvečen grob in zdaj pomirjena z njimi počiva na pokopališču v Stari Loki. To je pravi primer starološke Antigone.

Kakšno pa je stanje tam danes?

Leta 2002 se je na prečki razpela še videla deljena letnica 19 / I N R I / 45, na stebri pa inicialki J. A. (Jenko Anton) in B. A. (Božnar Anton), inicialki G. J. (Gaber Janez) pa sta že odpadli. Danes še teh inicialk ni več. Ko sta župnija Stara Loka in Nova Slovenska zaveza po letu 2005 iskali matične podatke za osemindeset staroloških žrtev vojne in revolucije o ustreljenih, da jih bodo napisali na farni plošči, sorodniki nekaterih žrtev niso niti posredovali podatkov zanje. Po uradnem komisijskem sondiranju grobišča leta 2009 so lahko le znova ugotovili, da je bilo grobišče Podtrn uničeno.

Zakaj ljudje niso bolj dejavni glede toliko nasilnih smrti in krivic?

Za podeželsko skupnost dva tisoč ljudi, kjer se skoraj vsi poznajo, govorimo o letu 1945, so bili takratni povojni množični pomori ljudi, ki predstavljajo največjo množično smrt v njeni zgodovini – saj pride en mrtvec na dva prebivalca v Stari Loki – nekaj nepredstavljivega in tako obremenjujočega, da je to ljudi osebno, moralno, čustveno pri-

zadelo in nekako otopilo, skoraj paraliziralo in jim tako pustilo trajne posledice. Nadnje se je zgrnil strah in jim zaprl usta. Lahko govorimo o množični anamnezi, to je kolektivni izgubi spomina, ki se kaže v tem, da ljudje še danes neradi o tem razmišljajo, kaj šele, da bi o tem govorili ali celo pisali. Še živčim potomcem in sorodnikom morilcev, stražarjev pri transportu in umorih ljudi je o tem neprijetno govoriti. K tabuizaciji povojnih pomorov prispevajo tudi mnogi ljudje, ki sploh niso bili neposredno vpleteni v te dogodke, pač pa so bili kasneje le posredno udeleženi po službeni dolžnosti in direktivah v številnih upravnih organih, javnih kulturnih in izobraževalnih ustanovah ali v gospodarstvu. Če k temu dodamo še njihove družinske člane v najmanj dveh generacijah, se temu vsesplošnemu izmikanju in zavračanju pogovora o tem ne moremo čuditi.

Vsekakor v Škofji Loki opravljate veliko delo sočutja in odkrivanja naše temne preteklosti.

Kljub časovni oddaljenosti teh tragičnih dogodkov in njihovih posledicah ter kljub mnenju, da je Škofja Loka pri odkrivanju prikritih morišč med najuspešnejšimi v Sloveniji, bo preteklo še precej časa, da bo pogovor o teh krutih in težkih dogodkih normalen, sproščen in na koncu blažilen. Prav tako, da bi bila v bližnji prihodnosti vsa morišča in grobišča primerno označena, da bi bili posmrtni ostanki ubitih po možnosti izkopani, da bi opravili analize DNK, s čimer bi bilo kasneje mogoče opraviti njihovo identifikacijo in jih civilizacijsko in običajem primerno tudi pokopati na ustreznem mestu. Za to so očitno potrebni še mnogi, tudi majhni koraki. Enega od njih je že naredila Frančiška Jenko, Franconova iz Virloga. Mnogo let je hodila na bližnji Brezovec nad Trnjem, tja, kjer so bili zakopan njen brat in njegovi sotrpini. Mogoče je prav ona tudi nagovorila sorodnika Franca Langerholca, da je za ubite postavil spominski križ.

Kljub vsemu se torej najdejo ljudje, ki so nam lahko za zgled.

Naj nas njen zgled spodbudi, da o »tistih in takih dogodkih« vendarle spregovorimo, se osvobodimo, zapišemo in prekinemo urok strahu, ponižanja in pozabe. Tako lahko prispevamo svoj delež k temu, da se kaj takega, kot so bili povojni poboji, in kakor so se še petindeset let zatem na veliko kršile osnovne človekove pravice, med njimi človekovo dostojanstvo, pravica do poštenega sojenja in civilizacijska pravica do groba in spomina, ne bi več ponovilo. Za zgled naj nam bo Franconova Frančiška, starološka Antigona. ■

IVO ŽAJDELA